

Austrijski službenik u zagrljaju zakona, instrukcija, naputaka i dekreta

Ankica Strmota – Edi Modrinić

Državni arhiv u Zadru
Ruđera Boškovića 1
HR – 23000 Zadar
ankica.strmota@dazd.hr
edi.modrnic@dazd.hr

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 8. 7. 2021.
Prihvaćeno: 8. 11. 2021
349.2(487.58)“1814/1918“

Sažetak

Rad donosi pregled različitih odredaba i propisa iz radnog zakonodavstva, koji se čuvaju u arhivskim fondovima Državnog arhiva u Zadru, kojima se nastoji prikazati austrijski službenik kao „zaposlenik“ različitih državnih služba i nadležstava, počevši od njegova obrazovanja, primanja u službu sve do odlaska u mirovinu. Iz propisa o pravu na korištenje godišnjeg odmora, trajanju radnog vremena, disciplinskih kazna u slučajevima povrede radnog zakonodavstva, strogih propisa o odijevanju i razvrstavanju u platne razrede doznajemo i o njegovu privatnom životu. Vrijeme je ograničeno na razdoblje Druge austrijske uprave u Dalmaciji (1814. – 1918.), jer smo nastojali dati primjere službovanja preko državnih službi organiziranih u austrijskoj pokrajini Dalmaciji.

Ključne riječi: propisi iz radnog zakonodavstva, austrijski službenik, državna služba, druga austrijska uprava (1814. – 1918.)

Uvod

Habsburška Monarhija bila je višenacionalna država u srednjoj Europi, kojom je vladala austrijska grana dinastije Habsburg, a potom od 1745. do 1918. nasljednici iz dinastije Habsburg-Lothringen. Tijekom vremena narodi i države sastavnice stvorile su određeno kulturno zajedništvo i razmjerni zajednički ekonomski karakter. Zajedništvu habsburških zemalja pridonio je u prvom redu imperijalni karakter i način vladanja, no umnogome i čvrsto ustrojen činovnički aparat. Prva i jedina žena koja je vladala Habsburškom Monarhijom bila je carica Marija Terezija (1740. – 1780.) koja je u svojoj dugoj četrdesetogodišnjoj vladavini (terezijanizam) inicirala i provela reforme na svim područjima života (od vojnih do obrazovnih), a zaustavljanjem reforma na granici Ugarske postavila i temelje kasnijeg dualizma. Od trenutka kad je Marija Terezija uspostavila središnju centralnu upravu u Beču, predstavnici tih središnjih tijela nadzirali su lokalnu upravu na nižim razinama, neovisno o zemaljskim saborima; niknuo je poseban stalež koji će za sebe moći tvrditi da je „austrijski“ – činovništvo. Marija Terezija uspostavila je takav birokratski sustav uz pomoć kojega je Carstvo stoljećima uživalo status velesile. Taj „stalež“ nije

imao neko jedinstveno nacionalno ni klasno podrijetlo, u njemu je bilo i plemića i pripadnika građanstva, ali su oni u suvremenome društvenom kontekstu funkcionirali kao jedinstvena društvena grupa čiji je utjecaj definiran položajem u hijerarhiji državne uprave, sudstva i vojske.

Sin Marije Terezije Josip II. (1780. – 1790.) nastavio je njezinu politiku i od Carstva stvorio centraliziranu državu. U prvoj polovici 19. stoljeća unutarnja politika temeljila se na terezijansko-jozefinskim reformama čiji je nositelj bio i dvorski i državni kancelar Klemens Wenzel Lothar Metternich koji je tu dužnost obnašao od 1821. do 1848. Upravo u Metternichovu vremenu činovnički aparat ulazi u sve segmente društvenog, gospodarskog i političkog života Monarhije. Zadatak uprave bio je postizanje jednoobraznosti u cijelom Carstvu. U prosincu 1848. carsku krunu od Ferdinanda I. preuzima Franjo Josip I. (1848. – 1916.) kojega je zatekla lavina revolucionarnih zbivanja u Europi, a pogotovo je burna bila ova godina u višenacionalnoj Austrijskoj Carevini. Iako revolucija, u kojoj su bili istaknuti nacionalni, socijalni i politički zahtjevi različitih naroda širom Europe, nije ostvarila željene ciljeve, štoviše u Habsburškoj Monarhiji nakon nje obnovljen je apsolutizam u još većoj mjeri, poznat kao Bachov apsolutizam (1852. – 1859.) obilježen centralizacijom i germanizacijom na svim poljima, europski monarsi s vremenom su ipak morali uvoditi promjene koje je izvorno tražila revolucija i ukinuti staleški sustav. Države su slomom neoapsolutizma postale parlamentarne i ustavne monarhije, a Habsburška Monarhija je nagodbom s Ugarskom postala dualistička monarhija s nazivom Austro-Ugarska Monarhija.¹

Mnogi povjesničari karakteriziraju osobu Franje Josipa I., cara Austrije, kralja Mađarske i nasljednika još dvadesetak naslova, kao osobu koja je koliko je god bilo moguće zadržavala privrženost tradiciji. Njegova birokracija najveći je žar i napor ulagala u borbu protiv „opasnih ideja“. Sam je sebe smatrao utjelovljenjem dinastije, što najbolje potvrđuje da je u srpnju 1914. mogao i htio nasloviti objavu rata riječima „Mojim narodima“ (*An meine Völker*), s naglaskom na zamjenici „mojim“. Bio

1 Neven Budak, *Habsburzi i Hrvati* (Zagreb: Srednja Europa d.o.o., 2003.); *Die Habsburgermonarchie 1848.-1918. Band II.* (Wien: Verlag de Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1975.); Alan Johan Percivale Taylor, *Habsburška Monarhija 1809.-1918.* (Zagreb: Znanje, 1990.); William Mindred Johnston, *Austrijski dub: intelektualna i društvena povijest od 1848. do 1938.* (Zagreb: Globus, 1993.); Ivan Pederin, *Dalmacija i Hrvati u vanjskoj politici bečkog Dvora* (Zadar: Matica Hrvatska Zadar, 2005.); Stijepo Obad, *Dalmacija revolucionarne 1848/49. godine* (Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 1987.); Stjepan Ćosić, „Obilježja i ustroj austrijske vlasti u Dalmaciji u doba apsolutizma“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 40 (1998), 349-360.; Georg Seiderer, *Österreichische Neugestaltung, Verfassungspolitik und Verwaltungsreform im österreichischen Neoabsolutismus unter Alexander Bach 1849-1859.* (Wien: Verlag de Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2015.); C. Ernst Helbling, *Österreichisch Verfassungs und Verwaltungsgeschichte* (Beč: Springer Verlag, 1956.); Dubravka Kolić, *Cesarsko-Kraljevsko Namjesništvo u Zadru 1814. – 1918. Institucija i gradivo* (Zadar: Državni arhiv u Zadru, 2010.).

Slika 1. Državni službenici u odorama (HR-DAZD-552 Grafička zbirka, VIII/3)

je vrlo tradicionalan i pedantan i na tome je ustrajavao do apsurdna. Prema jednoj anegdoti, gotovo na smrtnoj postelji prekorio je hitno pozvanog liječnika riječima: „Otiđite kući i propisno se odjenite.“²

2 William M. Johnston, „Austrijski duh: Intelektualna i društvena povijest od 1848. do 1938.“, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 26, No. 1 (1994), 39.

Dalmacija u krilu Monarhije

Godine 1797. Dalmacija postaje dijelom austrijskih nasljednih zemalja; ta kratka prva austrijska uprava trajala je osam godina i tada su započele znatne sudske i upravne reforme. Naime, austrijsku reorganizaciju uprave i sudstva prekinula je francuska okupacija Dalmacije 1806. godine. Zbog Napoleonovih uspjeha na europskom bojištu Austrija se Mirom u Bratislavi 26. prosinca 1805. godine morala odreći Dalmacije. Kratku francusku upravu u Dalmaciji obilježava nastojanje primjene modernih građanskih zakona na svim područjima i odvajanje sudstva od uprave, pa je u tom smislu nova francuska vlast izvršila organizaciju upravne i sudbene vlasti u Pokrajini. Planove i poduzimanja francuske uprave zaustavio je ponovni ulazak austrijskih trupa u Dalmaciju u prosincu 1813., u Dubrovnik i Boku kotorsku 1814. godine, a na Bečkom kongresu 1815. austrijsko zaposjedanje Dalmacije dobiva i međunarodno priznanje. Time počinje period druge austrijske uprave u Dalmaciji, koja se od 1817. naziva Kraljevina Dalmacija, i traje do 1918. godine, odnosno do sloma Austro-Ugarske Monarhije.

Ustroj i službenici dalmatinskih institucija

Pokrajinska vlada u Zadru bila je izravno podvrgnuta centralnoj vlasti u Beču gdje se do 1848. godine na čelu cjelokupne političke uprave nalazila Ujedinjena dvorska kancelarija (*Vereinigte Hofkanzley*) koju je predvodio dvorski kancelar, a poslije ministar unutrašnjih poslova. Najviše tijelo vlasti u Kraljevini Dalmaciji nalazilo se u Zadru, glavnom gradu Pokrajine, a to je bila C. k. Vlada (*I. R. Governo*), a od 1852. godine Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju (*I. R. Luogotenenza = Staathalterei*). Pokrajinska vlada bila je izravno hijerarhijski podređena Vladi u Beču, kao i drugim visokim dvorskim tijelima. Guverner je kao predsjednik Vlade imao neposredan nadzor nad radom Vlade te nad izborom službeničkog osoblja. Guvernera je do 1848. imenovao car na prijedlog visokog kancelara, a od 1848. godine na prijedlog ministra unutarnjih poslova.³

3 Stjepan Antoljak, „Kako je nastala austrijska pokrajina Kraljevina Dalmacija“, u: *Zbornik Hrvati u prošlosti*, (Split: Književni krug, 1992.); Frane Ivković, „Organizacija uprave za vrijeme druge austrijske uprave 1814.-1918.“, *Arhivski vjesnik* 34-35 (1991/1992), 31-51; Luigi Maschek, *Manuale del regno di Dalmazia* (Zadar: 1871.); Kolić, *Cesarsko-Kraljevsko*; Grga Novak, *Prošlost Dalmacije* (Zagreb: Hrvatski izdavački bibliografski zavod, 1944.); Ivan Pederin, „Dalmacija u djelu Die österreichisch-ungarische Monarchie im Wort und Bild“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 46 (2004), 395-424; Josip Kolanović, *Vodič Državnog arhiva u Zadru* (Zadar: Državni arhiv u Zadru, 2014.)

Radom ovog tijela nastao je najobimniji arhivski fond u Državnom arhivu u Zadru HR-DAZD-88 Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju (1813. – 1918.), koji se sastoji od dvaju podfondova: onoga nastalog radom Predsjedničkog ureda – Predsjednički spisi i onoga proizašlog radom odjela Vlade/Namjesništva – Odjelni spisi, te se uvidom u arhivsko gradivo nastalo njegovim djelovanjem može potvrditi teza o dobro organiziranom administrativnom aparatu s dobro vođenim uredskim poslovanjem.

Odlukom Visoke dvorske komisije iz Beča od 14. studenoga 1814. upućene Provizornoj vladi u Dalmaciji ustrojeni su i ostali pokrajinski uredi u Dalmaciji. U ovoj odluci između ostaloga definira se i administrativno osoblje. Prema odredbama te odluke na čelu Pokrajine nalazi se guverner koji je u jednoj osobi civilni i vojni upravitelj. Guverneru je kao pomoć u vođenju političkih i upravnih poslova dodijeljen dvorski savjetnik. Za Vladu, njezine pomoćne urede i za okružne urede Njegovo je Veličanstvo odobrilo sjedeću uredsku kategorizaciju i platne stupnjeve službenika:

A-kategoriji pripadaju službenici Vlade: vojni i civilni guverner, jedan dvorski savjetnik, tri vladina savjetnika, od kojih je jedan iz redova crkvenog staleža, četiri sekretara, od kojih je jedan prezidijalni tajnik, tri koncipista, tri konceptna vježbenika, otpravnik ili voditelj protokola, voditelj pisarnice, jedan protokolni pristav, jedan pristav ureda za otpremu, jedan registrant, četiri kancelista, jedan akcesist, jedan hranitelj stoke, jedan kancelarijski poslužnik i jedan kućni pomoćnik. Za ovu kategoriju službenika, osim za guvernera, predviđena su primanja od 400 do 4000 forinti godišnje plaće. U odluci se predviđa imenovanje jednog prevoditelja za turski jezik radi lakše korespondencije na tom području.

U **B**-kategoriji službenika su službenici Kameralnog odvjetništva. To su jedan fiskalni pristav, jedan konceptni vježbenik i jedan protokolista. Za službenike ove kategorije predviđaju se primanja od 800 do 1800 forinti godišnje.

U **C**-kategoriji službenika su službenici Pokrajinskog državnog računovodstva. Osim jednog knjigovođe odluka ne definira ostale službenike, već predviđa popunjavanje službeničkih mjesta na prijedlog knjigovođe Predsjedništvu Generalne financijske direkcije.

Za upravu civilnih poslova i gradnju cesta imenuju se službenici u **D**-kategoriji. Službenike **E**-kategorije ima Provizorni carinarski ured čije se popunjavanje, osim voditelja carine, predviđalo poslije.

F-kategorija službenika odnosila se na službenike okružnih kapetana. To su pet okružnih poglavara, pet okružnih liječnika, zatim pet okružnih liječnika kirurga, pet protokolista – istovremeno registranata, osam kancelista i jedanaest glasnika.

O postavljanju službenika A, B, C, D-kategorija odlučivao je guverner uzimajući u obzir mišljenje dvorskog savjetnika. Pri odabiru službenika pomno se vodilo računa

o njihovu službovanju i o njihovim ostalim osobnim karakteristikama i osobinama.⁴ Donosimo godišnji prikaz Personalnih i platnih razreda Vlade i Okružnih ureda u Dalmaciji. Prikazan je status Vlade od 23. siječnja 1829. godine.⁵

Franjo Ksaver Tomašić – guverner Dalmacije, dvorski savjetnik	4000 f
tajnik guvernera	1400 f
perovođa	600 f

I. Vladin odjel

voditelj odjela, vladin savjetnik	2500 f
tajnik odjela	1200 f
perovođa	600 f

(Pri većem opsegu posla ovaj odjel mogao je zaposliti akcepista i kancelarijskog praktikanta.)

II. Vladin odjel

voditelj odjela, Vladin savjetnik	2000 f
prvi perovođa	700 f
drugi perovođa	600 f
pisar koncepta	300 f

III. Vladin odjel

voditelj odjela Vladin savjetnik – protomedikus	2000 f
tajnik	1200 f
perovođa	700 f

kancelarijski praktikant	nije navedena novčana naknada
--------------------------	-------------------------------

kancelarijski službenici:

voditelj pismohrane	1200 f
pomoćnik voditelja pismohrane	900 f
protokolist	900 f
otpravnik	900 f
prvi spisovoditelj	700 f
drugi spisovoditelj	600 f
prvi kancelist	600 f
drugi kancelist	600 f
treći kancelist	500 f
prvi akcepist	350 f

4 Državni arhiv u Zadru (Hrvatska). HR-DAZD-88 Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju (1813. – 1918.) (dalje: HR-DAZD-88), Odjelni spisi Namjesništva, br. 12037 (kut. 4, 5)

5 HR-DAZD-88, Predsjednički spisi Namjesništva, br. 47, kat. II (kut. 144)

drugi akcepist	300 f
treći akcepist	300 f

Kao osoblje još se navode, ali bez primjedbe o visini novčane naknade, uredski vježbenik te pomoćno osoblje: kancelarijski poslužnik, kućni sluga i osoblje za hranjenje i održavanje konja.

Prema Personalnim i platnim razredima Vlade i Okružnih ureda u Dalmaciji od 23. siječnja 1829. u Okružnom uredu u Zadru radilo je sljedeće osoblje:

okružni poglavar	2500 f (+ 500 f za eventualne nagrade)
prvi okružni komesar / povjerenik	1000
drugi okružni komesar / povjerenik	900
okružni protokolist	500
okružni kancelist	400
okružni liječnik	600
okružni veterinar	400
prvi perovođa	300
drugi perovođa	300
prevoditelj	300

Ova Odluka pokazuje kako je austrijski činovnički aparat preko svoje podjele poslova, propisanim uredskim i administrativnom poslovanjem od najviših državnih ureda u Beču do najnižih ureda na lokalnoj pokrajinskoj razini odavao dojam precizno organiziranoga činovničkog sustava hijerarhijskih razina podijeljenoga u činovničke razrede. Na ovaj način centralne vlasti u Beču imale su ne samo uvid u sva događaja na terenu već i kontrolu nad njima. Gradivo arhivskih fondova Državnog arhiva u Zadru, kao i upravna periodika, sadržavaju propise iz kojih doznajemo kako je sustav funkcionirao. Pokušat ćemo predočiti kako se regulativom široko zahvaćalo svako područje rada, pa i privatnog života, austrijskog službenika, a među njima i onih zaposlenih po različitim službama i uredima u Dalmaciji.

Neupitno je da je Austro-Ugarska bila primjer onoga što nazivamo „činovnička“ država, a iz arhivskih dokumenata i zakonskih odredaba vidljivo je to već od otvaranja natječaja i primanja u državne službe. Svaki je detalj bio promišljen i propisan, a stječe se dojam da je to bilo posebno naglašeno kad su u pitanju bili nižerangirani činovnici (praktikanti) što možda znači da je ideja bila raditi strogu selekciju već na početku te paziti da broj zaposlenih u nekoj službi bude racionalan. U direktivi Glavne računarske direkcije iz Beča, primjerice, određuju se strogi uvjeti koji moraju biti ispunjeni da bi se u službu primio novi praktikant. Njome se u prvom redu opominju voditelji pokrajinskih državnih računovodstvenih ureda da moraju dobro razmisliti o raspodjeli poslova i primanju nižerangiranih činovnika jer ako se u službu prime dva praktikanta, a opseg poslova pokaže da je jedan od njih višak, on mora biti otpušten iz službe. Takav postupak nikako nije bio poželjan. Da bi se

to spriječilo, a u službama pokrajinskih/zemaljskih računovodstvenih ravnateljstava zamijećeno je nekoliko takvih otpuštanja, donosi se propis s visoke instance iz Beča da svako istovremeno primanje dvaju praktikanata treba biti pisano obrazloženo. Da se promišljalo o svim varijantama potvrđuje i dio Propisa koji govori o tome da se praktikant mora precizno izjasniti o svom obiteljskom/bračnom stanju. Ako nije oženjen, a to planira učiniti uskoro, mora tražiti „dozvolu“ od hijerarhijski nadređene službe. Isti propis Glavne računarske direkcije propisuje da nije nužno slati odmah oba praktikanta na stručni ispit, već to treba učiniti nakon nekog vremena kad se utvrde sve okolnosti njegova privatnog života i opsega poslova u službi.⁶

Vlada za Dalmaciju 25. siječnja 1820. u tom smislu propisuje otvaranje i oglašavanje natječaja za primanje u državnu pravosudnu službu. Odredbu je potpisao guverner Tomašić. Odredba ističe da su svako primanje u pravosudnu službu najprije trebale odobriti centralne vlasti u Beču i Njegovo Veličanstvo Car. Natječaj za takva mjesta, bilo da se radilo o novom radnom mjestu ili o popunjavanju postojećeg uzrokovanog smrću ili premještanjem službenika, trebao je biti oglašen u Pokrajinskom glasniku; budući da takav Vlada u Zadru nije imala, do njegova ustanovljenja natječaj za sudbeno mjesto u Dalmaciji mogao je biti oglašen i u novinama *Gazzeta di Trieste*.⁷

Prema Oznanjenju C. k. Vlade za Dalmaciju o zabrani zapošljavanja bliskih i daljnjih rođaka u istom uredu od 10. srpnja 1827. godine u više se članaka zabranjuje rad rodbine u uredima političke ili komorske uprave, uključujući rođake u ulaznoj ili silaznoj liniji, djecu braće ili sestara, čak i bližu rodbinu u poprečnoj liniji i rođake u istim stupnjevima. Ova zabrana vrijedila je i za sve kategorije službenika u političkim uredima. Predstojniku ureda ili voditelju nadležstva koje je obavljalo neku kontrolnu službu bilo je strogo zabranjeno biti u rodbinskoj vezi s bilo kojim od podređenih zaposlenika. Na blagajničkim mjestima moglo se naći do dvoje zaposlenika u krvnom srodstvu, što je bilo najviše što se toleriralo. Najveća pozornost u kontroli rodbinskih veza odnosila se na zaposlenike u sudstvu, a o tome je i sam car donio posebne propise što je istaknuto u Oznanjenju od 10. srpnja 1827. godine. Eventualne rodbinske veze kandidat koji se natjecao na neko radno mjesto morao je iskreno i točno te pod kaznenom odgovornošću navesti još u svojoj prijavi; ako bi se naknadno utvrdilo suprotno, takve prijave bile su odmah odbijene.⁸

Donosimo primjer specificiranog natječaja za mjesto pretora u Dalmaciji. Centralne vlasti u Beču posebno su propisale uvjete koji moraju biti ispunjeni, nabrojani su redosljedom kako slijedi: a) obavezno je poznavanje talijanskoga i *ilirskog* jezika; zadnje zato što njime govori veći dio stanovništva u Dalmaciji, b) znanje i vještine

6 HR-DAZD-100 Pokrajinsko državno računovodstvo (1816. – 1866.), 1843., br. 10378 (kut. 59)

7 HR-DAZD-386 Zbirka tiskovina/stampata (1488. – 1940.), br. 5 (kut. 33)

8 HR-DAZD-386, br. 38 (kut. 37)

koja mora posjedovati, završen studij prava i za ovo mjesto (pretor) potrebno je prethodno radno iskustvo u državnoj službi; c) dobre moralne i političke karakteristike. Sve ovo utvrđivalo se na obveznom državnom ispitu koji je kandidat morao polagati.⁹

Austrijski službenik

Obrazovanje i školovanje

Temelj obrazovanja jednog austrijskog državnog službenika bilo je gimnazijsko humanističko obrazovanje, poznavanje klasičnih jezika, poželjno je također bilo znanje francuskog i talijanskog jezika te barem poznavanje jezika pokrajine u kojoj je službovao. Završen studij pravnih znanosti spadao je među najpoželjnije za obavljanje te službe. Službeni jezik bio je njemački.¹⁰

Arhivski fond HR-DAZD-88 Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju među uredskim knjigama ima i fragmentarno sačuvane Protokole ispitne komisije (*Staatsprüfungskommission für die staatrechtlichen administrativen Abtheilung der löblichen k. k. Staatsprüfungskommission*). Članovi ispitne komisije bili su namjesnički savjetnici i tajnici. Donosimo kratak uvid u jedan takav iz 1831. godine. Protokol je predstavljao propisan obrazac tabličnog oblika koji su sačinjavale sljedeće rubrike: Redni broj; Ime kandidata; Mjesto rođenja; Datum polaganja ispita; Broj ispitnog protokola, koji se poklapao s rednim brojem, i na kraju rubriku Bilješke.

Svaki kandidat prije pristupa ispitu trebao je priložiti sljedeću dokumentaciju: priznanicu o uplati u Carsku kraljevsku komoru; prijavu C. k. Državnoj komisiji za ispite iz državne uprave – Odjel u Zadru (*k. k. Staatsprüfungskommission – Abtheilung in Zara*), koja je između ostaloga sadržavala biografske podatke o kandidatu koji polaže ispit, podatke i dokaze o završenom školovanju te se trebalo posebno naglasiti koji put izlazi na ispit, odnosno je li već pristupao polaganju ispita i na koncu podatke o radnom mjestu na kojemu je zaposlen.¹¹

Da je polaganje državnog ispita predstavljalo važan korak u službeničkoj karijeri pojedinca u državnoj službi potvrđuje i zakonski propis od 30. kolovoza 1850. godine¹² kojim se regulira polaganje teorijskog dijela ispita za one državne službenike

9 HR-DAZD-88, Tajni spisi Namjesništva, 1833., br. 2932 (svez. 13)

10 *Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Band II*, str. XII.

11 HR-DAZD-88 Uredske knjige, (br. 1170)

12 Dekret ministarstva nastave i kulture donesen na temelju Visoke odluke od 29. srpnja 1850. o ustanovljenju teorijskog dijela državnog ispita za one kandidate koji su studirali pravo i prave znanosti (*Erlaß des Ministeriums des Cultus und Unterricht, womit in Folge Allerhöchster Entschliessung vom 29. Juli 1850 die Vorschrift über die Einrichtung der theoretischen Staatsprüfung für Studierende der Rechts- und Staatswissenschaftenkund gemacht wird*)

koji su studirali pravo i pravne znanosti. Ovaj zakon naglašava kako je važno da takvi zaposlenici, bez obzira na to što imaju završen pravni studij, potvrde dobro poznavanje temeljnih državnih zakona, a to će se utvrditi ispitivanjem u teorijskom dijelu državnog ispita.

Teorijski dio ispita sastojao se od triju dijelova: općeg dijela (*Allgemeine*); državnih zakona i administrativnog poslovanja (*Staatsrechtlich-administrative*) i sudskog dijela (*Judiciale*).

Uz opći dio državnog ispita kandidat je trebao polagati i praktični dio ispita. Taj dio ispita organiziralo je Ministarstvo u kojemu je kandidat bio zaposlen, a polagao se u hijerarhijski nadređenom uredu Ministarstva u Pokrajini¹³.

Službenička zakletva

Uz državni ispit drugi, ne manje značajan, korak prema trajnom statusu državnog službenika bila je njegova službenička zakletva koja je u prvom redu bila znak odanosti caru, državi i državnoj službi. Kandidat se već u prvim izgovorenim rečenicama zaklinjao biblijskim riječima o svojoj iskrenoj namjeri pozivajući se na Svemogućeg Boga, Stvoritelja neba i zemlje, potvrđujući svoju vjernost i odanost Caru i Kralju, ističući da će poštovati sve državne propise i zakone, sve državne institucije i urede hijerarhijski kako su ustrojeni. U posebnoj rečenici naglašava i zaklinje se da će sve svoje dužnosti i obveze obavljati poštujući sve državne propise, savjesno i moralno, najbolje što može i zna te će u svakom pogledu poštovati svoje nadređene, svoju službu i da će svojim radom potvrditi odanost Caru. Kandidat koji izgovara zakletvu potvrđuje da je potpuno razumije, da je izgovara pod punom odgovornošću, da jamči za nju svojom čašću i na kraju je završava riječima: „Tako mi Bog pomogao!“

Da bi zakletva bila pravovaljana, trebao je je potpisati kandidat i voditelj službe u kojoj je zaposlen.¹⁴ Primanjem u službu činovnik je na neki način ulazio u svijet sigurnosti, napredovanja su se događala u određenim intervalima, za eventualna degradiranja uglavnom je bio sam kriv, a obično je nakon tridesetak godina službe mogao otići u zasluženu mirovinu.

Službeničke tablice

Sva događanja u radnom vijeku državnog službenika (primanje na posao, napredovanja, degradiranja, premještanja) zapisivala su se u službeničku, odnosno kvali-

¹³ *Reichs-Gesetz Blatt*, (Wien: 1850.), br. 327.

¹⁴ HR-DAZD-100, 1851., br. 175 (kut. 29)

fikacijsku tablicu (*Diensttabelle; Tabella di qualificazione*). Službenička tablica sadržavala je kombinaciju podataka koje danas nalazimo u radnoj knjižici i dosjeima zaposlenika. U arhivskim fondovima iz razdoblja druge austrijske uprave može ih se pronaći relativno mnogo, a one predstavljaju dragocjen izvor biografskih podataka za osobe iz cijele Carevine. Službenička tablica gotovo je uvijek pisana i popunjavana prema propisanom tabličnom obrascu te je sadržavala sljedeće rubrike: Ime i prezime službenika; Mjesto i zemlja rođenja, Godina i datum rođenja, Vjeroispovijest, Obiteljsko/bračno stanje; Obrazovanje (navedeno mjesto školovanja i stupanj obrazovanja); Dokaz o izdanoj svjedodžbi/diplomi, položenim ispitima, radnim vještinama i sposobnostima, navedeno precizno poznavanje jezika i u kojem obliku (pismom ili samo govornom); Službenički stupanj i radno mjesto te visina osobnog dohotka; Datum i broj ugovora na temelju kojega se zaposlio; Datum položene službeničke zakletve; Godine radnog staža. U zadnjoj rubrici iskazuju se podaci temeljeni na njegovu radu i dojmu: Marljivost – ovdje ocjene i dojam mogu varirati od *vrlo dobar* do *loš*; Sposobnost – jednom rečenicom objašnjava se je li sposoban za obavljanje službe ili nije; Ponašanje u uredu i izvan ureda – opisivalo se uglavnom riječima *korektno ili nekorektno*; Političko uvjerenje – često stoji prazno ili se upisuje nacionalnost (njemačka). Na kraju velikog tabličnog prikaza stoji rubrika Bilješke u kojoj se često dvjema-trima rečenicama objašnjava zašto je kandidat primljen u neku službu. Može se primijetiti da se vrlo detaljno prikazuje stupanj znanja različitih jezika (npr. *talijanski jezik poznaje u pismu i govoru; ilirski jezik poznaje u smislu mogućnosti sporazumijevanja* i sl.). Službeničku tablicu potpisivao je voditelj ureda.¹⁵

U arhivskom fondu HR-DAZD-100 Pokrajinskom državnom računovodstvu mogu se pronaći službeničke tablice koje su bazirane na podacima o novčanim primanjima radi odlaska u mirovinu, tj. obračun visine mirovine. Ovakve tablice također su vođene prema propisanom tabličnom obrascu koji se popunjavao u preko jedanaest rubrika koje su sadržavale sljedeće podatke: ime i prezime službenika, godine života i zadnje radno mjesto; kronološki pregled svih radnih mjesta i služba od dana kada je počeo raditi do kraja radnog vijeka s preciznim datumima otkad i dokad je trajala služba s pregledom plaća i ostalih dohodaka; brojkom iskazan cjelokupan radni staž koji je uzet u obzir za mirovinu; razlozi zaposlenja ili nezaposlenja u neku službu; detaljni podaci o osobnom dohotku i svim drugim isplaćenim novčanim dodacima, eventualni podaci o isplati u naturi kao dijelovima plaće. U zadnje dvije rubrike upisivala se godina, mjesec i dan prestanka rada na zadnjem radnom mjestu otkad se treba početi isplaćivati mirovina. Na kraju se u posebnoj rubrici argumentiralo zbog čega se osoba šalje u mirovinu (bolest, starost) te se navode propisi po kojima se izračunala mirovina i blagajna ili fond iz kojega će se isplaćivati.¹⁶

15 HR-DAZD-88, Predsjednički spisi Namjesništva, 1827., br. 129 (kut. 126)

16 HR-DAZD-100, 1855., (kut. 37)

Stječe se dojam da je centralna vlast u Beču pratila svog službenika sve do smrti, što posebno vrijedi za službenike viših platnih razreda. Tako u dopisu Vlade iz Zadra upućene visokim dvorskim vlastima u Beču, konkretno grofu Josefu von Sedlnitzkyom, predsjedniku Visokog policijskog tijela za cenzuru, nalazimo vrlo detaljan opis smrti i pokopa C. k. vladinog savjetnika i splitskog okružnog poglavara Heinricha Rehe. S puno detalja opisuje se tijekom njegove bolesti, liječenje i smrt, pa tako stoji kako je oko pet sati ujutro preminuo, da je bolovao od bolesti pluća, posebno se naglašava njegova želja i upornost da ozdravi. Iz dopisa doznajemo da je misa zadušnica održana u Franjevačkom samostanu sv. Ante na Poljudu u Splitu, da su na njoj sudjelovali ne samo svi uglednici svjetovne i crkvene vlasti, razni obrtnici nego i puno „običnih“ ljudi koji su htjeli nositi njegov lijes. Prema protokolu u crkvu su ga unijeli vojnici u pratnji upravnih, sudskih službenika i crkvenih otaca. Iz nekoliko rečenica doznajemo da je bio dva puta oženjen, da je po želji prve pokojne supruge pokopan na navedenom mjestu, a ističe se da je njegova druga mlada dvadesetdvogodišnja udovica bila jako uciviljena i potresena te da je to bilo svima vidljivo. Mislimo da je cijeli opis imao za svrhu istaknuti to kako je službenik Reha bio dobar i odan državni službenik koji je uz te kvalitete bio i omiljen u narodu¹⁷.

Tituliranje

Službenicima u državnim nadležnostima bilo je propisano i tituliranje. O tome govori posebno izdvojen članak u Instrukcijama o radu kotarskih rudarskih službenika koje je donijelo Ministarstvo poljoprivrede u Beču 25. travnja 1872. godine. Ove Instrukcije nalažu kako je pravilno i precizno tituliranje obavezno i nužno u poslovnoj korespondenciji, pa su tako rudarskim kapetanima u pismenima trebali pisati uz naziv i pridjev *prečasni*, dok su službe i urede u svom rangu oslovljavali s pridjevom *časni*. Na pismenima privatnim osobama pisala se ona titula koja je stajala uz prezime stranke, a to je moglo biti *časni*, *štovani* i slično. Tituliranje s *gospođa* i *gospodin* upotrebljavao se u svim drugim situacijama, kako je nalagao običaj uljudnog oslovljavanja.¹⁸

17 HR-DAZD-97 Redarstveno ravnateljstvo (1814. – 1918.), br. 375 (svež. 17)

18 HR-DAZD-88, Odjelni spisi Namjesništva, 1872., br. 8007, kat. I/I H (kut. 2250, 2251); Ankica Strmota, „Pokrajinski rudarski ured u Zadru, uredsko poslovanje prema Instrukcijama o radu kotarskih rudarskih službenika iz 1872.“, *Arhivski vjesnik* 53 (2010), 197-208.

Uredski prostori

O uredskim prostorima i uredovnom vremenu doznajemo iz Naputka o uredskom poslovanju Predsjedničkog ureda.¹⁹ Kad govorimo o uredskim prostorijama, prvo je pravilo bila urednost. Vrlo se jasno naglašava da se gomilanje spisa po uredima i uredskim ormarima treba izbjegavati. Nijedan činovnik u uredu ne smije samovoljno mijenjati položaj ormara i uredskih stolova. Registraturni ormari zaključavaju se nakon odlaska osoblja, a svi ključevi označeni brojem ormara čuvaju se na mjestu poznatom samo predsjedničkom osoblju. Dalje, ove Instrukcije propisuju da pisarnica treba imati otpravni stol s kolicima i pečatom te odgovarajuće police, a svaki činovnik mora imati uredski stol s ladicom za zaključavanje.

Uredovno vrijeme

Isti Naputak donosi i neke pojedinosti vezane za uredovno vrijeme. Konkretno, redovno uredovno vrijeme Predsjedničkog ureda i pripadajuće pisarnice, a izgledno je da su isti propisi vrijedili i za druge urede, bilo je od 9 do 14 sati, poslijepodne zimi od 16 do 19 sati, dok je ljetno poslijepodnevno radno vrijeme bilo od 17 do 20 sati. Svaki je činovnik mogao dnevno oko sat vremena ranije napustiti ured, ali je taj sat trebao nadoknaditi poslijepodne. Tijekom cijeloga radnog dana trebao je biti dostupan, a to je značilo da i kolege u uredu i njegova obitelj za vrijeme njegova odsustva moraju znati gdje se nalazi. Svaki marljivi službenik, a to je onaj koji svoje obveze obavlja na vrijeme i savjesno, mogao se javiti tajniku Predsjedničkog ureda i poslijepodne tražiti odmor. To se moglo napraviti najviše dva puta tjedno i nikako ne istovremeno dvije osobe iz istog ureda. U predsjedničkim uredima zaposlenici su o eventualnom izostanku zbog bolesti morali obavijestiti tajnika koji je to dalje davao na znanje guverneru.²⁰

Čuvanje povjerljivih informacija

Čuvanje uredskih tajni je bila „sveta“ obveza svakoga državnog službenika, a njezino kršenje nosilo je i kaznenu odgovornost. Ovo je naglašeno u posebno izdvojenom članku gotovo u svim instrukcijama i napucima o radu pojedinih ureda i nadleštava. Impresivno i zahtjevno zvuči posebno izdvojen članak Naputka o ured-

19 HR-DAZD-88, Predsjednički spisi Namjesništva, 1835., br.1871., kat. II/1 1 (kut. 240)

20 Ankica Strmota, „Naputak o uredskom poslovanju Predsjedničkog ureda Kraljevine Dalmacije za vrijeme Druge austrijske uprave (1814. – 1918.)“, *Arhivski vjesnik* 51 (2008), 57-92.

skom poslovanju Predsjedničkog ureda Kraljevine Dalmacije koji kaže: „Osoblje Predsjedničkog ureda mora se odlikovati najstrožom šutljivošću u svim prilikama, uzornim radom, točnošću, neumornošću i predanošću poslu, inače ne može obavljati nikakve poslove u Predsjedničkom uredu. Osim toga, osoblje Predsjedničkog ureda i pripadajuće pisarnice dužno je na temelju zajedničke, predane i harmonične suradnje te uzajamne pomoći obavljati sve poslove i isticati se visokim moralom, revnošću i marljivošću u ispunjavanju svojih obveza kako bi se u svakom pogledu pokazalo dostojnim ukazanoj im povjerenja.“²¹ Jasno je da je Predsjednički ured od svojih službenika imao najviša očekivanja i da su tamo radili najizvrsniji, a standard se pokušavao održati na svim razinama što nije bilo uvijek lako.

Dalmatinski namjesnik grof Lilienberg u svojim opisima Dalmacije za vrijeme putovanja ovom pokrajinom (od 1832. do 1834.) nekoliko puta ističe kako se ovdašnja pokrajinska uprava suočava s tolikim brojem neuobičajenih i značajnih teškoća koje su proizašle uglavnom iz njezine prošlosti, ali i zato što je nemoguće potpuno predvidjeti raznovrsne događaje koji se stalno iznova događaju u anarhističkim susjednim pokrajinama. Lilienberg sasvim otvoreno ističe kako mu i osobine ovdašnjih činovnika također zadaju dosta poteškoća jer ih većina nema temeljnog obrazovanja ili ga nije stekla prema austrijskom nastavnom planu; velik dio njih je služio i pod bivšim vlastima, što znači u duhu koji je stran sadašnjem, drugi dio je doduše studirao na C. k. sveučilištima, ali je radio samo u ovoj zemlji i to većinom pod vodstvom starijih pokrajinskih činovnika. Da bi se ovako stanje popravilo, guverner Lilienberg ističe kako je zbog svega navedenoga jako važno da politički poglavar ove zemlje potpuno poznaje propise i zakone te da mora biti precizniji i vještiji od svakoga svog podređenog kako bi brzo i temeljito shvatio svaki svoj predmet, izbjegao svaku nepriliku, svaku zabunu i na taj način najbolje odgovarao svojoj preuzvišenoj službi i tako stekao moralnu premoć kojom mora raspolagati upravitelj civilne pokrajinske uprave.²²

Disciplinske mjere

Kao što su odredbe i propisi o stupanju u službeničku službu i o njezinu obavljanju bile precizno određene, tako su vlasti u Beču donosile i propise o sankcioniranju za slučajeve kršenja, koje su bile vrlo detaljne i nastojale su obuhvatiti „sve moguće situacije i prijestupe u službi“. Tako Kraljevska odredba o disciplinskom postupku

21 Strmota, „Naputak o uredskom poslovanju“, 89-90.

22 Marko Trogrlić, Konrad Clewing, ur., *Dalmacija neizbrušni dijamant. Habsburška Pokrajina Dalmacija u opisu namjesnika Lilienberga* (Zagreb – Split: Leykam International – Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, 2015.), 155-167.

protiv C. k. službenika i poslužitelja od 10. ožujka 1860.²³ donesena nakon zajedničkog vijećanja ministara i carskog vijeća u sedamnaest članaka regulira sankcioniranje povreda službe i dužnosti. Svaka povreda dužnosti koju napravi neki službenik u smislu „zanemarivanja i neobavljanja posla“ svog ureda ili kršenjem općih državnih i službeničkih zakona, propisa i pravila morala je biti sankcionirana mjerom *ukora*, s uputom da za ponavljanje slijedi teža disciplinska mjera. Disciplinske kazne koje je navedena Odredba predviđala bile su sljedeće:

- a) ukor
- b) novčana kazana
- c) oduzimanje stupnja napredovanja
- d) premještaj na drugo radno mjesto (po kazni)
- e) otpust (otkaz) iz službe.

Ukor je izricao predstojnik ureda (nadleštva) pisanim putem. Disciplinska mjera izricanja novčane kazne značila je smanjenje osobnog primanja i oduzimanje novčanih nagrada. Samo višerangirani državnih službenici i oni na višim vodećim funkcijama podliježali su disciplinskoj mjeri oduzimanja stupnja napredovanja. Člankom šest reguliran je premještaj službenika na drugo radno mjesto po kazni. U praksi se to provodilo tako da je takav zaposlenik mogao obavljati iste poslove ili poslove nižega službeničkog ranga s istom ili nižom plaćom bez promjene mjesta prebivanja. Ova mjera mogla se provesti tako da je službenik morao promijeniti i mjesto prebivanja (uglavnom je to bila manja sredina od one u kojoj je bio zaposlen). Otpust iz službe zahtijevao je provođenje dužega disciplinskog postupka uz materijalno dokumentirane dokaze; u nedostatku dokaza ova je mjera mogla biti i obustavljena. Otpust iz službe odnosio se i na službenika protiv kojega je vođen kazneni postupak pred sudom koji je mogao završiti kaznom ograničenja slobode. U ovim slučajevima disciplinski se postupak obustavljao i odluku (kaznu) donosilo je sudbeno tijelo.

Otpuštanje iz službe razmatralo se kao disciplinska mjera u sljedećim slučajevima: ako je službenik učinio prekršaj koji je podlijezao kaznenom zakonu (mogao je biti i oslobođen), ako prekršaj ne bi bio dokazan pred nadležnim sudom; zbog povrede državnih zakona, temeljnih principa i načela službe kojom je narušio ugled i vjerodostojnost državne službe; kad je zaposlenik svojim postupkom ugrozio sigurnost života ostalih zaposlenika i materijalnih dobara te zbog povrede službene dužnosti koja je za posljedicu imala financijske gubitke koji su mogli dovesti u pitanje i isplatu osobnog dohotka ostalim zaposlenicima u službi.

23 HR-DAZD-100, Kraljevska odredba o disciplinskom postupku protiv c. k. službenika i poslužitelja od 10. ožujka 1860. (*Abschrift der kaiserlichen Verordnung über die Disciplinäre Behandlung de k.k. Beamten und Dinner*), br. 1209/199 (kut. 46)

Svako pokretanje disciplinskog postupka protiv nekog službenika zahtijevalo je postupanje prema točno određenom službenom protokolu, tako Kraljevska odredba o disciplinskom postupku protiv C. k. službenika i namještenika propisuje da se kod svih upravno-političkih nadležstava, pokrajinskih/zemaljskih računovodstvenih i drugih financijskih ureda treba za potrebe provođenja disciplinskog postupka osnovati posebna, tzv. disciplinska komisija. Disciplinska komisija osnovana pri Pokrajinskom državnom računovodstvu podređena je Glavnoj računarskoj direkciji u Beču; ona koja djeluje pri financijskim pokrajinskim ravnateljstvima za svoj rad odgovara Ministarstvu financija, dok disciplinske komisije osnovane pri upravno-političkim nadležstvima za dobro provođenje disciplinskog postupka odgovaraju Ministarstvu unutrašnjih poslova. Ministarstvu unutrašnjih poslova podređene su i disciplinske komisije osnovane pri nadležstvima koji obavljaju kontrolne poslove. Odredba je trinaestim člankom propisala da se svaka donesena disciplinska mjera izrečena nekom službeniku treba upisati u njegovu službeničku (kvalifikacijsku) tablicu (*Diensttabelle*).

Disciplinska komisija i njezini članovi u obavljanju svog posla morali su biti odgovorni, savjesni i trebali su se strogo pridržavati svih važećih zakona i službeničkih propisa.

Ova odredba nije obuhvaćala službenike i namještenike u pravosudnim tijelima niti vojna nadležstva i zaposlenike Financijske straže. Za ovu skupinu zaposlenika predviđa se donošenje posebnog zakonskog akta.²⁴

Godišnji odmori i izostanci s radnog mjesta

Iz današnje perspektive u oči nam upada kao najzamršeniji, nejasan ili čak prestrog zakonski propis iz kojega doznajemo o pravima zaposlenika na korištenje godišnjeg odmora. Podaci koje donosimo dijelom su Propisa Glavne računarske direkcije iz Beča od 31. svibnja 1826. godine²⁵ kojim ona propisuje pravo i načine korištenja godišnjeg odmora službenika zaposlenih u Pokrajinskom državnom računovodstvu. Ovo centralo tijelo iz Beča razloge izdavanja ovog Propisa vidi u potrebi ograničavanja korištenja godišnjeg odmora jer postoji mnogo zahtjeva za njegovim korištenjem na razini Carevine, a ističe se i činjenica da se često radi o zloupotrebi odlaska na godišnji odmor. Čitajući ovaj propis, stječe se dojam da su pravo na korištenje godišnjeg odmora i odlazak na bolovanje bili izjednačavani i da su, tehnički gledano, to bili izostanci s radnog mjesta. Da bi se ovo u potpunosti potvrdilo,

24 HR-DAZD-100, br. 1209/199 (kut. 46)

25 Dozvole za korištenje godišnjeg odmora, Generalna računarska direkcija, Beč, 31. 5. 1826. (*Urlaubs-Bewilligungen, General-Rechnungs-Direktoriums, Wien, 31. 5. 1826.*)

trebalo bi proučiti cjelovitiju zakonsku regulativu o ovoj tematici i pronaći primjere među arhivskim dokumentima o ovoj temi. U svakom slučaju, službenik zaposlen u Pokrajinskom državnom računovodstvu pravo na korištenje godišnjeg odmora dobio bi kad bi njegove osobne i privatne okolnosti, uključujući i njegovu užu obitelj, bile takve da ne može dolaziti na posao. U takvim okolnostima, koje su uključivale izbjavanje s radnog mjesta manje od osam dana, zahtjev se usmeno podnosio nadređenom. Ako se radilo o periodu dužem od osam dana, zahtjev za godišnjim odmorom trebao je biti podnesen pisano. Molbu za godišnjim odmorom zaposlenika odobrava (potpisuje) voditelj odjela najmanje jedan dan ranije, a on je obavezan o odlasku svog djelatnika na godišnji odmor obavijestiti predstojnika Pokrajinskog državnog računovodstva koji je obavijest o dužem godišnjem odmoru bio dužan poslati Glavnoj računarskoj direkciji u Beč. Prema ovom propisu voditelj računovodstva mogao je odobriti korištenje godišnjeg odmora službeniku samo u onim situacijama kad se radilo o kratkom periodu i ako on nije imao namjeru otputovati u drugu zemlju ili pokrajinu. Glavna računarska direkcija u Beču zadržala je pravo odobrenja korištenja godišnjeg odmora u takvim slučajevima isključivo u svojoj nadležnosti. Za duži godišnji odmor (nije preciziran period) službenik je uz pisani zahtjev radi lakšeg dobivanja trebao priložiti i sljedeću dokumentaciju: dokumente koji dokazuju obiteljske veze u drugoj državi ili pokrajini i liječničku potvrdu o svom zdravstvenom stanju ili zdravstvenom stanju članova svoje uže obitelji. Liječnička potvrda trebala je uz opis bolesti sadržavati i podatke o tome kad je bolest nastupila te predviđati vrijeme oporavka i rehabilitacije. Liječniku potvrdu trebao je izdati ovlašteni državni liječnik ili kirurg, nikako ne „narodni liječnik – travar“. U nekim slučajevima zaposlenik je uz zahtjev za godišnjim odmorom mogao zatražiti zajam ili pripomoć države. Morao je priložiti dokaz da već nije dobio nikakvu novčanu pomoć. Zaposlenicima na godišnjem odmoru nije se mijenjao osobni dohodak u odnosu na vrijeme rada u službi; eventualno se plaća mogla smanjiti samo zbog višemjesečnog izostanka s radnog mjesta. Godišnji odmor mogao se u nekim izvanrednim okolnostima i produžiti duže od dozvoljenog vremena; takve situacije trebale su biti obrazložene i potkrijepljene dokazima (liječničke potvrde, smrtni slučajevi....), a službenik je trebao podnijeti pisani zahtjev za produženjem godišnjeg odmora svom nadređenom (voditelju ureda) i, ako je bilo ikako moguće, fizički se pojaviti na svom radnom mjestu toga dana.

Prema ovom Propisu čini se da su službenici različitih službeničkih (platnih) razreda u Pokrajinskom državnom računovodstvu imali različite uvjete za korištenje prava za godišnji odmor (izostanak s posla).

Propis propisuje u članku 13. da se vrlo strogo trebaju razmatrati usmeni zahtjevi praktikanata za godišnjim odmorom „jer se radi o mladoj radnoj snazi, koja mora

savjesno obavljati svoj posao“, a diurist je svaki dan koji je izbivao s radnog mjesta morao svom naredenom usmeno obrazložiti i opravdati.

Kao i kod drugih službeničkih propisa koji su predstavljani u ovom radu, i u Propisu o pravu korištenja godišnjeg odmora Glavne računarske direkcije iz Beča od 31. svibnja 1826. godine vidi se da je velika odgovornost u vjerodostojnosti i ispravnosti odluke o slanju službenika na godišnji odmor bila na voditelju – predstojniku ureda. On je trebao imati u vidu ne samo ispravnost dokumentacije i razloga za odlazak s posla zaposlenika koji traži godišnji odmor nego je morao paziti i na neometano i cjelovito funkcioniranje službe, uzimajući u obzir i činjenicu hoće li za njegovo radno mjesto trebati zahtijevati zamjenu druge osobe ili možda reorganizaciju unutar službe (ureda). Ako je bilo moguće, službenik kojemu je odobreno korištenje godišnjeg odmora prije odlaska iz službe trebao je riješiti sve dodijeljene mu predmete te obavijestiti voditelja ureda o mogućim zaostalim i nezavršenim predmetima.

Činjenicu da je državni činovnički aparat bio strogo, gotovo vojnički ustrojen i da se sprečavao osobni utjecaj pojedinca *preko veze* na veće hijerarhijske strukture potvrđuje posebno izdvojen članak u ovom Propisu koji izričito kaže: „Ako bi neki službenik iz pokrajinskih/zemaljskih državnih računovodstva otišao na godišnji odmor u Beč ili u okolicu Beča, zabranjuje mu se posjet dvorskim uredima, Glavnoj računarskoj direkciji te pozdravljanje Njegova Veličanstva Cara bilo pisanim ili usmenim putem.“²⁶

Usprkos svim strogim pravilima i službenik u Austro-Ugarskoj Monarhiji bio je samo čovjek sa svojim karakternim vrlinama i manama i uvijek je među njima bilo i onih koji su propise znali čitati između redova, onih koji su bili „naporni i nekolegijalni“, a ondašnja državna uprava onda kao i današnja boluje od sivih zona gdje vješt i snalažljivi pronalaze svoje puteve. U Pokrajinskom rudarskom uredu u Zadru, primjerice, službenik Josip Vlajki neposredno je pred Prvi svjetski rat izbjegao mobilizaciju, vještom prepiskom sa svojim nadređenima u Beču ishodio posudbu knjiga iz bečkih knjižnica i odlazak na liječenje u planinske krajeve zbog problema s disanjem, dok su se po cijeloj Europi u rat dizala i maloljetna djeca.²⁷

²⁶ HR-DAZD-100, 1826., br. 849 (kut. 115)

²⁷ HR-DAZD-496 Pokrajinski rudarski ured (1837. – 1918.), U cijelom fondu može se pronaći korespondencija između službenika Josipa Vlajkija s centralnim rudarskim organima vlasti: Rudarskim kapetanatom u Klagenfurtu i Ministarstvom poljoprivrede kao najvišim rudarskim nadleštvom u Monarhiji; Strmota, „Pokrajinski rudarski ured“, 197-208.

Vanjska obilježja službenika

Činovnici u Austro-Ugarskoj Monarhiji bili su poseban društveni stalež po svom statusu, obrazovanju, odanosti Caru i tradiciji, provođenju i podvrgavanju brojnim zakonskim propisima. Prema vanjskom svijetu sve to je potvrđivao svojim izgledom. Izreka „Odijelo ne čini čovjeka.“ ne vrijedi za austrijskog službenika. Svaki propis o odijevanju već u prvoj rečenici ističe da državni službenik mora biti prepoznatljiv i naočito na svom radnom mjestu kao i pri pojavljivanju u javnosti u bilo kojoj prigodi. Preko svojih činovnika Austro-Ugarska Monarhija bila je i „uniformirano carstvo“ i odijevanjem je nastojala postići ujednačenost među službenicima Monarhije. Službenički stupanj i u ovom je segmentu bio presudan, pa se službenička odora državnih činovnika razvrstavala u četiri stupnja (kategorije) prema platnim razredima, a razvrstavanje je bilo podložno i hijerarhijskoj organizaciji nadležstava i podređenih ureda u austrijskim zemljama.

PRVA KATEGORIJA

Prvi stupanj: predsjednik Vlade

Drugi stupanj: ministri

DRUGA KATEGORIJA

Prvi stupanj: državni tajnici, podtajnici i službenici trećega platnog razreda

Drugi stupanj: službenici četvrtoga platnog razreda

Treći stupanj: službenici petoga platnog razreda

TREĆA KATEGORIJA

Prvi stupanj: službenici šestoga platnog razreda

Drugi stupanj: službenici sedmoga platnog razreda

Treći stupanj: službenik osmoga platnog razreda

ČETVRTA KATEGORIJA

Prvi stupanj: službenici devetoga platnog razreda

Drugi stupanj: službenici desetoga platnog razreda

Treći stupanj: službenici jedanaestoga i dvanaestoga platnog razreda

Uniforma za sve četiri kategorije službenika trebala je biti izrađena od tamnosive tkanine, ovratnici i reveri od tkanine u boji, koja je propisana prema vrsti službeničke službe.

Kod prve kategorije, tj. kod predsjednika Vlade i ministara, tkanina u boji trebala je biti grimizno žarkocrvena. Za sve druge kategorije ovratnici i reveri izrađivali su se u boji kako slijedi:

tamnozeleno – tajnici (službenici kabineta), Vladinog (kabinetskog) arhiva, službenici ureda Vijeća ministara

grimizno crveno – službenici Ministarstva vanjskih poslova i dvorskih ureda

ružičasta – službenici Ministarstva unutarnjih poslova
 ljubičasta – službenici Ministarstva pravosuđa
 svjetlozelena – službenici Ministarstva financija
 svjetloplava – službenici Vojnog ministarstva
 tamnoplava (boja biljke različka) – službenici Ministarstva bogoštovlja i nastave
 narančasta – službenici Ministarstva trgovine
 tamnosmeđa – službenici čiji poslovi spadaju pod nadležnost Ministarstva poljo-
 privrede
 jarkožuta – službenici Glavne računarske direkcije.

Službenici nižih (pokrajinskih/zemaljskih nadležstava) i ureda nose boje central-
 nih organa vlasti, tj. ministarstava kojima su podređeni.

Službenička odora sastojala se od radnog ogrtača (mantila), skrojenoga tako da je
 na prednjem dijelu imala ovratnik i dva reda dugmadi (zlatnih ili pozlaćenih jednake
 veličine) koji nisu smjeli biti ušiveni iznad razine kukova jer se malo iznad kukova
 nalazio vezeni remen. Dužina ogrtača smije biti najviše do tri inča (palca) iznad
 koljena. (Inč/palac mjerna je jedinica koji se koristi u svim mjernim opisima odjeće.)
 Radni ogrtač na obje strane ima ušivene džepove jednake veličine, a na poledini se
 nalaze nabori (*falde*, zalisci) ukrašeni s tri žuta dugmeta. Rukavi su mu na zapešću
 blago otvoreni, a na njima je zašiveno pravilno oblikovano dugme na kojemu se
 nalazio orao. Ovratnik i reveri ukrašavali su se zlatnim vezom – pletenicama prema
 točno određenim uzorcima (*mustrama*), razlika je bila u širini veza od dva do pola
 inča. Stupanj činovničkog ranga, s izuzetkom prve kategorije, razaznavao se prema
 rozetama na ovratniku, od čvrstog, plemenitog metala koji je varirao od zlatnoga,
 pozlaćenoga, srebrnoga do posrebnoga. Ispod ogrtača nosila se košulja od svilene
 tkanine s ruskim ovratnikom zakopčanim sve do vrata glatkim žutim dugmićima.

Treći glavni dio službeničke odore činile su hlače koje su bile od postavljene
 ruske sive tkanine; na obje strane imale su pravilno ušivene džepove koji su se
 mogli zatvoriti. Naprijed su bili ukrašeni kopčom za zatvaranje i trebali su imati
 ušitke u koje se mogao uvući remen. Hlače su s vanjske strane bile ukrašene vezom
 – pletenicama čija je širina prema inčima varirala prema visini činovničkog stupnja.
 Možemo reći da je na neki način postojala ljetna i zimska odora, ovisno o debljini
 materijala korištenoga za izradu. Ljeti je donji dio odore (hlače) mogao biti bijel ili
 neke svjetlije boje, izrađen na isti način od tanje tkanine.

Četvrti važan dio službeničke odore je pokrivalo za glavu koje je bilo trokutasto
 i malo naborano te je bilo praktično za držanje u ruci. Prema njemu također se
 mogao prepoznati službenički stupanj: u prvoj kategoriji imao je bijelo, u drugoj
 i trećoj crno nojevo pero, dok su službenici četvrtoga činovničkog razreda na kapi
 imali ušivenu dva inča široku crnu traku pričvršćenu crnom petljom.

Cjelokupan izgled upotpunjavale su elegantne rukavice od bijele perive kože te mač koji je služio kao ures, a bio je izrađen prema točno propisanom obliku. Na vanjskom dijelu mača trebao je biti jako uočljiv i vidljiv carski orao. Mač se nosio u zlatnim koricama tako da je padao preko prva dva dijela službeničke odore (ogrtča i hlača).

U običnoj, svakodnevnoj službi i na putovanjima bilo je primjereno nositi i kapu izrađenu od tamnozeleno tkanine, sličnu radničkoj kapi. Bila je ukrašena zlatnom vezicom (petljom) i za zakopčavanje je imala zlatno dugme na kojemu se prepoznavao orao. Zimi, za hladnijeg vremena ili na putovanjima preko službeničke uniforme mogao se nositi i gornji kaput od tamnozeleno tkanine s crnim krznenim ovratnikom.

Da je zakonodavac imao sve u vidu, potvrđuje i zadnji članak Pravilnika o odijevanju koji službeniku zabranjuje nošenje odjeće propisane za viši službenički razred kad se on suspendira iz službe ili iz nekog razloga prebaci u niži službenički razred.²⁸

Koliko je odijevanje bilo važno, pokušat ćemo pokazati još nekim primjerima iz korespondencije na najvišoj državnoj razini. Jedan takav je i onaj od 12. lipnja 1836. upućen guverneru grofu von Lilienbergu, kojim ga se proziva da pazi da se bordure na službeničkoj odjeći u Dalmaciju pravilno zašiju prema službeničkom rangu. U dopisu se podsjeća i na to da se povede računa o kvaliteti materijala za izradu službeničke odjeće. Ured Visoke dvorske majstorske radionice sa svoje strane dopisom od 26. svibnja 1836. također propisuje odijevanje u posebnim prilikama, i to onima koji se odnose na slučajeve žalovanja na dvoru. U tim danima postoji obveza nošenja crne odjeće, naglasak se stavlja na crni dugi laneni ogrtač bez obruba, koji se nosi preko propisane službeničke odore.²⁹

Zaključak

Uzimajući u obzir naš višegodišnji arhivistički rad na raznim arhivskim fondovima iz razdoblja druge austrijske uprave u Dalmaciji i na osnovi u radu interpretiranih zakonskih propisa i primjera, može se reći da su žuto-crna zastava s carskim orlom, koja se vila širom Monarhije, i činovnički aparat bili vidljivi primjer i znak carske prisutnosti i u najudaljenijim dijelovima ove ogromne višenacionalne države. Bilo je slučajeva da je više generacija jedne obitelji obavljalo različite službeničke poslove, što se smatralo obiteljskom čašću i naslijeđem. Na kraju ćemo dozvoliti emotivan pogled i potkrijepiti zaključak preporukom za čitanje romana *Radetzky-*

28 HR-DAZD-552 Grafička zbirka, Propis o odijevanju je tiskan u Carskoj-dvorskoj tiskari, br. VIII/3., 1849./1850. Nije precizirana godina niti datum njegova donošenja.

29 HR-DAZD-88, Predsjednički spisi Namjesništva, br. 1129, 1130 kat. I/1 12 (kut. 265)

*marsch*³⁰ austrijskog pisca Josepha Rotha koji u središte radnje stavlja obitelj Trotta koja je generacijama s ponosom u svojoj kući na vidljivom mjestu držala Carev portret. Članovi ove obitelji s velikom su posvećenošću obavljali različite državne službe i na neki način činovničko mjesto kao obiteljsko naslijeđe prenosili s koljeno na koljeno sve dok se, slučajno ili ne, pred sam slom Monarhije nije rodio muški potomak koji je imao drukčije afinitete i interese od studija prava i državne službe. Prateći njegov život, Roth prikazuje sve frustracije koje žrvanj državne administracije, politike i povijesti može izazvati u životu pojedinaca.

IZVORI I LITERATURA:

Arhivski izvori:

Državni arhiv u Zadru (Hrvatska)

HR-DAZD-88 Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju (1813. – 1918.)

HR-DAZD-97 Redarstveno ravnateljstvo (1814. – 1918.)

HR-DAZD-100 Pokrajinsko državno računovodstvo (1816. – 1866.)

HR-DAZD-386 Zbirka tiskovina/stampata (1488. – 1940.)

HR-DAZD-496 Pokrajinski rudarski ured (1837. – 1918.)

HR-DAZD-552 Grafička zbirka (1589. – 1934.)

Službena glasila i tisak:

List državnih zakona (*Reichs-Gesetz-Blatt*) (1849. – 1918.)

Literatura:

Budak, Neven. *Habsburzi i Hrvati*. Zagreb: Srednja Europa d.o.o., 2003.

Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Band II. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1975.

Helbling, C. Ernst. *Österreichisch Verfassungs und Verwaltungsgeschichte*. Beč: Springer Verlag, 1956.

30 Joseph Roth, *Radetzkyarsch* (Köln: Kiepenheuer&Witsch, 2001.)

Johan Percivale Taylor, Alan. *Habsburška Monarhija 1809-1918*. Zagreb: Znanje, 1990.

Kolanović, Josip. *Vodič Državnog arhiva u Zadru*. Zadar: Državni arhiv u Zadru, 2014.

Kolić, Dubravka. *Cesarsko-Kraljevsko Namjesništvo u Zadru 1814. – 1918. Institucija i gradivo*. Zadar: Državni arhiv u Zadru, 2010.

Maschek, Luigi. *Manuale del regno di Dalmazia*. Zadar: 1871.

Mindred Johnston, William. *Austrijski duh: intelektualna i društvena povijest od 1848. do 1938*. Zagreb: Globus, 1993.

Obad, Stijepo. *Dalmacija revolucionarne 1848/49. godine*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 1987.

Pederin, Ivan. *Dalmacija i Hrvati u vanjskoj politici bečkog Dvora*. Zadar: Matica hrvatska Zadar, 2005.

Roth, Joseph. *Radetzkmarsch*. Köln: Kiepenheuer&Witsch, 2001.

Seiderer, Georg. *Österreichischs Neugestaltung, Verfassungspolitik und Verwaltungsreform im österreichischen Neoabsolutismus unter Alexander Bach 1849-1859*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2015.

Trogrlić Marko; Clewing Konrad, ur. *Dalmacija neizbrušeni dijamant. Habsburška Pokrajina Dalmacija u opisu namjesnika Lilienberga*. Zagreb-Split: Leykam International-Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, 2015.

Prilozi u knjigama/zbornicima radovima:

Antoljak, Stjepan. „Kako je nastala austrijska pokrajina Kraljevina Dalmacija“. U: Zbornik Hrvati u prošlosti. Split: Književni krug, 1992.

Prilozi u periodičkim publikacijama:

Ćosić, Stjepan. „Obilježja i ustroj austrijske vlasti u Dalmaciji u doba apsolutizma“. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 40 (1998.), 349-360.

Ivković, Frane. „Organizacija uprave za vrijeme druge austrijske uprave 1814. – 1918.“. *Arhivski vjesnik* 34-35 (1991/1992), 31-51.

Pederin, Ivan. „Dalmacija u djelu „Die österreichisch-ungarische Monarchie im Wort und Bild“. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 46 (2004.), 395.-424.

Strmota, Ankica. „Pokrajinski rudarski ured u Zadru uredsko poslovanje prema Instrukcijama o radu kotarskih rudarskih službenika iz 1872.“. *Arhivski vjesnik* 53 (2010.), 197-208.

Strmota, Ankica. „Naputak o uredskom poslovanju Predsjedničkog ureda Kraljevine Dalmacije za vrijeme Druge austrijske uprave (1814. – 1918.)“. *Arhivski vjesnik* 51 (2008.), 57-92.

An Austrian official in the arms of laws, instructions, regulations and decrees

Summary

The paper provides an overview of various provisions and regulations in labour legislation, which are kept in the State Archives in Zadar. It intends to show the Austrian official “as an employee” of various civil services and authorities, from the time of education, employment and retirement. We also learn about his private life through regulations on annual leave, duration of working hours, disciplinary sanctions in cases of violation of labour legislation, strict regulations on dressing code and salary degree classification. The time period is limited to the period of the Second Austrian Administration in Dalmatia (1814 - 1918), as we sought to give examples of service through state services organized in the Austrian province of Dalmatia.

Keywords: Regulations in labour legislation, Austrian official, state services, state services, Second Austrian Administration in Dalmatia (1814 - 1918)